

Gönderim Tarihi: 20.10.2021 | Kabul Tarihi: 23.11.2021

Ekmelüddîn Bâbertî'nin *el-Înâye*'sinde Bazı Usûlî Yaklaşımları*
- Some Methodological Approaches in *al-Înâye* of Ekmeluddîn Bâbertî –
Fatih KARATAŞ**

Atıf/Citation: KARATAŞ, Fatih. "Ekmelüddîn Bâbertî'nin *el-Înâye*'sinde Bazı Usûlî Yaklaşımları [Some Methodological Approaches in *al-Înâye* of Ekmeluddîn Bâbertî]". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [Journal of Düzce University Faculty of Theology] 5/2 (Güz 2021): 134-149.

Öz

Fıkıh usûlü ilminin kaideleri, sadece mezhep imamlarının içtihat faaliyetleri esnasında kullandıkları kaideler değildir. Sonraki dönemlerde de içtihat kudretine sahip her âlim, bu kaideleri çeşitli içtihadî faaliyetlerinde esas almış; mevcut fikhî hükümleri onlar vasıtasıyla izah ve tahkik etmiş, ihtilafli meselelerde onları kullanarak kuvvetli görüşü tercih etmeye çalışmış, hatta zamanının güncel fikhî meselelerini onlara dayanarak çözmüştür. Hicrî 8. asrın önde gelen Hanefî usûl ve fıkıh âlimlerinden Ekmelüddîn Bâbertî (ö. 786/1384) de *el-Înâye* adlı eserinde bu kaideleri yoğun bir şekilde kullanmış ve nasslara tatbikini göstermiştir. Temel özelliklerinden biri, fikhî hükümlerin usûl kaideleri ekseninde temellendirilmesi olan bu eserinde; yer yer bu kuralların fikhî meselelerdeki tatbiki noktasında onun şahsî yaklaşımlarına tesadüf edilmektedir. İşte bu çalışmada onun kendine mahsus olan usûl yaklaşımlarından öne çıkanlar sunulacaktır. Böylece Ekmelüddin Bâbertî'nin hem usûl kaidelerini tatbik etmede mahir hem de eleştirel bakış açısına sahip bir müellif olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. Diğer taraftan özellikle zikredeğimiz örneklerle, fıkıh usûlünün işlevini tamamladığı yönündeki iddianın aksine, fikhın taklit veya duraklama adı verilen dönemlerinde dahi usûl kaidelerinin işlevsel bir şekilde kullanıldığını göstermeye gayret edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Usûl Kaideleri, Bâbertî, *el-Înâye*.

Abstract

The principles in the methodology of Islamic law are not only the principles used by the leaders of the sects during Islamic law activities. In later periods, every religious scholar with the power of Islamic law based these principles on various case law activities, explained and scrutinized the existing Islamic law provisions through them, tried to prefer strong opinion by using them in disputed matters, and even solved the current Islamic law issues of the time based on them. Ekmeluddin Bâbertî (A.D. 1384/ Muslim calendar 786), one of the leading Hanefî procedural and Islamic law scholars of the 8th century, also used these principles extensively in his work *al-Înâye* and demonstrated the application them to proofs. In his work, one of the main features of which is the grounding İslamic law on the axis of procedural principles, his personal approaches are sometimes encountered in the application of these rules in Islamic jurisprudence issues. Thus, it will be tried to show that Ekmelüddin Bâbertî is both skillful at practicing the procedural principles and an author with a critical point of view. On the other hand, we will try to show that the procedural principles are used functionally even during the periods of imitation or pause of Islamic law, especially with the examples we will mention, contrary to the claim that the Islamic law method has completed its function.

Keywords: Islamic Law, Methodology of Islamic Law, The Principles of Islamic Law, Bâbertî, *al-Înâye*.

* Bu makale, Prof. Dr. Davut Yaylalı danışmanlığında tamamlanan *Bâbertî'nin el-Înâye Adlı Eserinde Fıkıh Usûlü Tatbiki* isimli doktora tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi [Assistant Professor, Şırnak University, Faculty of Divinity, Department of Islamic Law], fatihkaratas@sirnak.edu.tr, ORCID: [0000-0003-1468-192X](https://orcid.org/0000-0003-1468-192X).

Giriş

Mezhep imamlarının içtihat için zihinsel faaliyetlerini yürütürken esas aldıkları ve nasrlara tatbik ederek işlettikleri fıkıh usûlü kaidelerinin, içtihadın kesildiği iddia edilen² dönemlerde de aktif bir şekilde kullanıldığını görebilmekteyiz. Mezheplerin yerleşmesinden sonra içtihat kudretine sahip ulema, yine bu kaideleri esas alarak; ya mevcut fikhî hükümleri onlar vasıtasıyla izah ve tahkik etmiş veya kendi dönemlerinin fikhî meselelerini bu kaideleri kullanmak suretiyle aralarında tartışarak çözmeye çalışmıştır (tahrîc). Bu açıdan hem nazarî hem de amelî yönü olan usûl ilmi ve kaidelerinin, taklit adı verilen dönemlerde de aktif bir şekilde işletildiğini söyleyebiliriz.

Ne var ki günümüzdeki bazı araştırmacılar, fıkıh usûlünün fûrû üretme yöntemi olmadığını veya bu işlevini hicrî dördüncü asırdan itibaren yitirdiğini; sadece mevcut fikhî hükümlerin sağlamlasını yapıp onları yönetsel olarak izah etme işlevinin olduğunu iddia etmektedirler. Onlara göre usûl ilminin yüzü geleceğe değil, geçmişe dönüktür.³ Dolayısıyla bu iddiaya göre fıkıh usûlü işlevini tamamlamış olmakla; artık günümüzde nasrlara dayalı bir içtihat faaliyetinden söz edilemez. Fakat çeşitli yönlerden bu iddianın isabetli olmadığı söylenebilir.⁴ Bunu gösteren temel belgelerden biri de klasik fıkıh eserlerimizdir. İşte mezkûr iddianın aksini ortaya koyacak mahiyetteki örnekleri ihtiva eden eserlerimizden biri de Ekmelüddîn Bâbertî'nin *el-Înâye*'sidir. Burada Bâbertî ve *el-Înâye*'sinden kısaca bahsettikten sonra usûlün işlevselliğini ispatlayıcı nitelikteki usûlî yaklaşımlarından bazı örnekleri sunacağız.

Hicrî 8. asırda Memlûklerin hâkimiyeti altındaki Mısır'da yaşayan ve Anadolu'lu bir fakih olan Ekmelüddîn el-Bâbertî, kaynaklardaki ihtilafı bilgilere göre 710/1310'da veya birkaç yıl sonrasında doğmuş olup tam adı Ebû Abdillâh Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısırî el-Bâbertî'dir. "Bâbertî" nisbesi, bugünkü Bayburt ilinin kaynaklardaki ismi olan "Bâbirt" ile Bağdat yakınlarındaki bir köy olan "Bâbertâ"ya uygun düşmekle beraber; bazı karineler onun Bayburtlu olduğu ihtimalini teyit etmektedir.⁵ Erken yaşlarda ilim tahsili için önce Suriye, sonra Mısır'a gidip oraya yerleşmiş ve meşhur ulemadan ilim tahsil etmiştir. Kahire'deki Şeyhûniyye Hânkâh'ının şeyhliğine getirilmiş; vefatına kadar buranın idareciliği yanında tedris ve telif faaliyetlerini sürdürmüştür. Şer'î ve aklî ilimlerin birçok dalında pek çok eser telif etmiş olan Bâbertî, esasen bir fıkıh ve usûl bilginidir. Zira eserlerini ağırlıklı olarak bu alanlarda verdiği gibi kendisi meşhur fıkıh eseri *el-Înâye* ile de tanınmaktadır.⁶

² Bu iddia sahiplerine örnek olarak bk. Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener (Ankara: Otto, 2018), 70-72; Abdulvehhâb Hallâf, *İslam Teşriî Tarihi*, çev. Talat Koçyiğit (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1970), 57.

³ Bu yaklaşım sahiplerine örnek olmak üzere bk. H. Yunus Apaydın, "Klasik Fıkıh Usûlünün Yapısı ve İşlevi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 1 (2003), 10, 16, 20; Murtaza Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 44-45. Ayrıca mezkûr yaklaşımı savunan yerli ve yabancı araştırmacılar ve görüşleri için bk. Asım Cüneyd Köksal, *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti ve Gayesi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 188-194.

⁴ Bk. Ahmet Yaman, "Fıkıh Usûlü İşlevini Tamamladı mı?", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/57 (2019), 27-29. Ahmet Yaman'ın fıkıh usûlünün işlevsel olmadığı iddiasının tutarsızlığını çeşitli yönlerle ortaya koyan bu makalesi, konuyla ilgili önemli ve müstakil bir çalışmadır.

⁵ Bu karineler için bk. Fatih Karataş, *Bâbertî'nin el-Înâye Adlı Eserinde Fıkıh Usûlü Tatbiki* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 22-24.

⁶ Geniş bilgi için bk. Şihâbuddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mie's-sâmine*, thk. İbrahim Sâlih (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1993), 4/250; Ebu'l-Fadl Zeynüddîn Kasım İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 276; Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde ve mîsbâhu's-siyâde fi mevdûati'l-ulûm*, thk. Kâmil Kâmil Bekrî-Abdulvehhâb Ebu'n-Nûr (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Hadîse, ts.), 2/269; Muhammed Abdulhay el-Hindî el-Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1998), 320; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn terâcimu musannifi'l-kütübü'l-Arabîyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 3/691; İlhami Kemaloğlu, *Ekmelüddîn Bâbertî-Hayati ve Eserleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987), 2-53; Arif Aytakin, "Bâbertî", *Türkiye Diyanet Vakfı*

1. Ekmelüddîn Bâbertî'nin *el-Înâye* Adlı Eseri

el-Înâye, Bâbertî'nin en çok bilinen eseri olup, Hanefî mezhebi fıkının temel metin türü eserlerinden biri olan Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye'*sinin mutemet bir şerhidir. Eser, *el-Hidâye'*nin diğer meşhur şerhleri olan Aynî'nin (ö. 855/1451) *el-Binâye* ve İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) *Fethu'l-kadîr* adlı şerhlerinden önce kaleme alınmış eksiksiz bir şerhtir.

Bâbertî'nin bu eseri kaleme alma sebebine dair yaptığı izaha göre, talebeleri kendisinden Siğnâkî'nin (ö. 714/1314) *en-Nihâye'* adlı şerhini kısaltmasını istemişlerdir. Zira bu şerhte gereksiz uzatmalar ve açıklanması zor izahlar mevcuttur. Yazılacak yeni eserin ise *el-Hidâye* lafızlarının çözümünü yapan ve eseri anlaşılır hâle getiren bir özelliğe sahip, ayrıca delillerin hükümler üzerinde tatbik edildiği muhtasar bir şerh olmasını istemişlerdir.⁸ O da bu talebe uygun bir şerh yazdığı için usûl kuralları uygulamaları ve usûl tahlillerinin yapılmasıyla temayüz eden bir eser ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan eserini telif ederken başta *el-Hidâye'*nin mevcut şerhleri olmak üzere çok zengin bir Hanefî fıkıh kitabiyatını kullanan Bâbertî, kendisinin de belirttiği gibi, eserinde hiçbir kitapta olmayan gerek usûl tatbiki gerekse ilginç bazı faydalı bilgileri söz konusu etmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak eserde usûl kurallarının tatbiki noktasında yer yer onun özgün yaklaşımları müşahede edilmektedir.⁹

Eserde “fenkale yöntemi (diyalektik metod)” kullanılmıştır. Daha açık bir ifadeyle soru/itiraz-cevap tarzında; yani “Eğer şöyle denirse; şöyle cevaplanır.” şeklindeki tartışma üslubu kullanılarak Hanefî mezhebinin görüşleri temellendirilmiştir. Usûl tatbiki çoğunlukla bu tarz ifadeler içerisinde bulunduğu gibi Babertî'nin şahsî görüş ve açıklamaları da buralarda görülmektedir. Ayrıca bu yöntem göstermektedir ki; itiraz yönelmek, eleştirmek, tartışmak suretiyle usûl kuralları, o dönemde ilim çevrelerince aktif bir şekilde kullanılmakta ve işletilmektedir.

Mezkûr yöntem, eserde doğal olarak usûl kaidelerinin işletilmesi noktasında birçok yerde Ekmelüddîn Bâbertî'nin özgün, şahsî yaklaşımlarını da ortaya koymasına imkân tanımıştır. O, mezkûr yaklaşımlarını ya Hanefî usulüne yönelik eleştirilere cevap verirken ya da çoğunlukla *el-Hidâye* şârihlerinin kimi zaman da *el-Hidâye* sahibinin usûlî açıklamalarındaki hataları tashih ederken sergilemektedir. Bu çalışmada onun özgün usûl yaklaşımlarından bir kısmı ele alınacaktır. Böylelikle hem Ekmelüddîn Bâbertî'nin eleştirel bakış açısına sahip bir müellif olduğu hem de usûl kaidelerinin taklit dönemi denen zamanlarda da işlevsel olduğu gösterilmeye çalışılırken; diğer taraftan Memlükler dönemindeki fıkıh usûlü ilminin genel durumu hakkında bir fikir edinmek mümkün olabilecektir.

2. Ekmelüddîn Bâbertî'nin Usûlî Yaklaşımları

Yukarıda da belirttiğimiz gibi diyalektik bir üslupla yazılan *el-Înâye*, yoğun bir şekilde usûl kaidelerinin nasslara uygulanması ve tahlil edilmesi yönüyle öne çıkmaktadır. Baştan sona bu özelliği taşıyan eserde Bâbertî, ihtiyaç duyduğu yerlerde kendi özgün yaklaşımlarını da ortaya koymuştur.

İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/377-378; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri* (Ankara: TDV Yayınevi, 2006), 88-89; Asri Çubukçu, "Ekmelüddîn Bâbertî, Hayatı ve Eserleri", *Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda-I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, ed. Selçuk Coşkun (Erzurum: Zafer Ofset, 2014), 15-21; Karataş, *Babertî'nin el-Înâye Adlı Eserinde Fıkıh Usûlü Tatbiki*, 20-42.

⁷ Hanefî fıkıh âlimlerinden Hüsâmuddîn Hüseyin (Hasan) b. Ali es-Siğnâkî'ye ait bir eser olup *el-Hidâye'*nin önemli şerhlerinden biridir. Bk. Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 76.

⁸ Bk. Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî, *el-Înâye şerhu'l-Hidâye (Fethu'l-Kadîr ile birlikte)*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003/1424), 1/3-4.

⁹ Geniş bilgi için bk. Yunus Vehbi Yavuz, "Ekmelüddîn Bâbertî'nin 'el-Înâye ale'l-Hidâye' Adlı Eseri", *Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda-I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, ed. Selçuk Coşkun (Erzurum: Zafer Ofset, 1993), 467-494; Karataş, *Babertî'nin el-Înâye Adlı Eserinde Fıkıh Usûlü Tatbiki*, 47-51.

Onun bu şahsî yaklaşımlarını, çoğunlukla Hanefî usûl ve fîrûuna yönelik itiraz ve eleştirilere cevap verdiği esnada görmekteyiz. Bazen de Hanefî müelliflerin usûlî açıklamalarındaki hatalara dikkat çekmiş, ardından kendi yaklaşımını zikretmiştir. Usûl kaidelerinin aktif bir şekilde nasrlara tatbik edildiği bu örnekler, mezhep görüşlerinin istikrar ve insicamını göstermesi yanında, fîrû üretirken fıkıh usûlü kurallarından müstağni kalınamayacağına işaret etmesi bakımından son derece önemlidir. Aşağıda sözünü ettiğimiz bu yaklaşımların bir kısmına değineceğiz.

2.1. Manevî Mütevatir ile Kitaba Ziyadenin Cevazı

Mütevatir haber, lafzî ve manevî mütevatir şeklinde iki kısım olarak değerlendirilmektedir. Bunlardan manevî mütevatir, lafız ve mana bakımından farklılıklar taşımakla beraber, bütün râvîlerin rivâyetinin ortak bir manada birleşmesi durumunda, haberlerdeki bu müşterek mana için kullanılan ıstılahdır.¹⁰ Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aidiyeti kat'î olduğundan; mütevatir haberin hükmü, ilm-i yakîn ifade etmesi, onunla amel etmenin farz olup onu inkâr edenin de dinden çıkmasıdır.¹¹ Dolayısıyla mütevatir sünnet ile Kur'ân'daki âmm tahsis, mutlak da takyit edilebilir.¹² Usûl eserlerinde mütevatirin hükmüne dair mutlak olarak verilen bu bilgi, aşağıda görüleceği üzere, her iki çeşidi için de geçerli bir hüküm olmalıdır.

Konuyla ilgili olarak Bâbertî'ye ait bir izahı had suçları kapsamında şahitlik yapma meselesinde görmekteyiz. Buna göre hadlerde şahitlik yapacak olan kimse, olayı gizlemek veya izhar etmek arasında muhayyerdir. Çünkü iki sevaplı iş arasında kalmıştır. Birinde, Allah için şahitlik yapacak ve had uygulanacaktır. Diğerinde ise Allah için bir Müslümanın lekelenmesini önleyecektir. Ama gizlemesi hem naklen hem de aklen efdaldır. Akli delil bir yana; buradaki nakli delil, Hezzâl el-Eslemî adındaki kişinin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında şahitlik yapması üzerine O'ndan (s.a.v.) şu cevabı almış olmasıdır: *"Keşke onu elbisenle (ridanla) örtseydin! Bu senin için daha hayırlıydı."*¹³ Diğer bir delil de *"Kim bir Müslümanın kusurunu gizlerse; Allah da hem dünyada hem ahirette onun kusurlarını gizler."*¹⁴ hadisidir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabından (r.a.), hadleri savuşturmayı telkin ettiklerine dair yapılan rivâyetler de başka bir delildir. İşte bu nakiller, olayı gizlemenin daha faziletli olduğuna açıkça delalet etmektedir.

Yukarıda geçen hadislerle dayanarak mezkûr hükme ulaşılmasına itiraz edilmiştir. Yapılan itiraza göre bu hadisler Kitabın mutlakına¹⁵ muarız olduğundan; onlarla amel etmek, bu mutlakı nesh

¹⁰ Bk. Takıyyüddin Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Fütühî İbnü'n-Neccâr el-Hanbelî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr-el-Muhteberu'l-mübteker şerhu'l-Muhtasar*, thk. Muhammed ez-Zuhaylî - Nezîh Hammâd (b.y.: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1997), 2/329-333; Zekiyüddin Şâban, *İslam Hukuk İlminin Esasları -Usûlü'l-Fıkıh-*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 96-97; Abdullah b. Yusuf Cudey', *Teysîru ilmi usûli'l-fıkıh* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2006/1427), 139.

¹¹ Bk. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1426/2005), 220; Nizâmuddîn eş-Şâşî, *Usûlü's-Şâşî*, thk. Ebu'l-Hüseyn Abdulmecîd el-Merâdezhî el-Hâşî (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1432/2011), 209.

¹² Bk. Serahsî, *Usûl*, 226-227; Alâüddîn Abdulazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 2/535-536; Şâban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 98.

¹³ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabi, 1406/1985), "Hudûd", 1; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabileli (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Hudûd", 6; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Horasânî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003/1424), 8/382; Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî, *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye mea hâşiyetihi Buğyetü'l-elmaî fi tahrîci'z-Zeylaî*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997), 4/74-75; Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye fi tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. es-Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 2/170.

¹⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Edeb", 67; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Ebvâbu'l-birr ve's-sıla", 19; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, 4/79.

¹⁵ *"Şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse; kalbi günahkârdır."* el-Bakara 2/283.

etmek anlamına gelir. Böyle bir şey ise haber-i vahid ile caiz olamaz. Bu itiraza, âyetin müdâylene (borçlanma) hakkında nazil olduğu için oradaki "şahitliği gizleme" yasağının borç durumlarına hamledileceği şeklinde cevap verilmiştir. Fakat Bâbertî'ye göre bu cevap kabul görmemiştir. Çünkü sebebin hususîliğine değil, lafzın umumîliğine itibar edilir.¹⁶ Yani âyetin özel bir sebebe binaen inmiş olması, şahitliği gizleme yasağının bütün olayları kapsamasına engel olmaz.

Verilen cevabı hatalı gören Bâbertî, itiraza şöyle cevap vermiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabından (r.a) nakledilen rivâyetler, suçu gizleme ve had cezalarını düşürme ortak paydasında birleşmektedir. Rivâyetlerin ifade ettiği bu ortak payda, mana açısından mütevatirdir. Manen mütevatir ile Kitaba ziyade yapılması da caizdir."¹⁷ Bu izaha göre âyetteki şahitliği gizlemeye yönelik mutlak yasak, ilgili hadislerin ortak paydası olan "hadlerde şahitliği gizli tutma" şeklindeki manevî mütevatirle takyit edilmiş olmaktadır.

2.2. Meşhur Sünnetin Kitabı Nesh Etmesi

Haber-i vahidin Kitab'ı da mütevatir ve meşhur sünneti de nesh edemeyeceği bilinmektedir. Fakat Hanefî usûlünde meşhur sünnet ile Kitab'a ziyade mümkün olduğu gibi, mutlak manada Kitab'ın ve mütevatir sünnetin neshi de mümkündür.¹⁸ Dolayısıyla Hanefîler açısından kendisiyle amel edilmenin gerekliliği, Kitab'ın âmmını tahsis, mutlakını takyit gibi hususlarda mütevatir sünnetle benzer hükümlere sahip olan meşhur sünnet, Kitab'ı nesh edebilme noktasında da onunla benzerlik arz etmektedir.

Bâbertî, meşhur hadisin bu özelliğine, birbirinin yakın akrabası iki kadını nikâh altında bulundurma meselesinde değinmektedir. Buna göre herhangi bir kadın ile halasını, teyzesini, erkek veya kız kardeşinin kızını bir nikâh altında bulundurmamak caiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.), "Kadın ne halası ile ne teyzesi ne erkek ne de kız kardeşinin kızıyla birlikte nikâhlanamaz."¹⁹ buyurmuştur. Mergînânî bu hadis ile ilgili şöyle demektedir: "Bu hadis meşhurdur; bu gibi hadislerle Kitab'a ziyade yapılabilir."²⁰ Onun bu istidlal şekli eleştirilmiştir. Buna göre 'Kitab'a ziyade' ifadesi sadece mutlakın takyidinde kullanılır. Oysa bu meselede mutlakın takyit edilmesi yoktur. Çünkü "Bunların dışında kalanlarla evlenmek size helal kılındı."²¹ âyeti âmmıdır. Hadis ise bunu tahsis etmiştir. Âmmın tahsisi için de ıstılah olarak 'ziyade' kavramının kullanıldığını kabul etsek bile; tahsiste mukarenet²² şarttır. Burada ise mukarenetin varlığı bilinmemektedir.²³

Bâbertî, bu eleştiriye şöyle cevap vermektedir: Kitaba ziyadede bulunma, daha hususî bir neshtir. Daha özel olan nesh ifadesinin zikredilip mutlak neshin kastedilmesi mümkündür. Çünkü özelin zikredilip genelin kastedilmesi şeklindeki (zıkr-i ehass irâde-i e'amm) mecazın bu türü yaygın olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla Mergînânî'nin yukarıda geçen ifadesinin manası, "Kitabın

¹⁶ Bâbertî, *el-Înâye*, 7/343.

¹⁷ Bâbertî, *el-Înâye*, 7/343; ayrıca bk. Karataş, *Babertî'nin el-Înâye Adlı Eserinde Fıkıh Usûlü Tatbiki*, 153-154.

¹⁸ Serahsî, *Usûl*, 348; el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/262-263; İbnü'l-Emîn Mahmud Esad Seydişehrî, *Fıkıh Usûlü Telhîs-u Usûl-i Fıkıh*, sad. Talha Alp vd. (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2008), 175; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967), 1/100.

¹⁹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, ts.), "Nikâh", 37; Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: Dâru İhyâ'it-Kütübü'l-Arabîyye, ts.), "Nikâh", 31; Ebü Dâvûd, "Nikâh", 12; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, 3/169; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, 2/55.

²⁰ Burhânuddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr el-Ferğânî el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Muhammed Adnân Dervîş (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, ts.), 1/226.

²¹ en-Nisâ 4/24.

²² Âmm olan bir lafzı tahsis eden delilin, bu âmm lafzı içeren delil ile aynı anda sabit olmasına mukarenet adı verilmekte olup Hanefîlere göre tahsisin gerçekleşebilmesinin şartlarındandır. Tahsis eden delilin âmm lafzı içeren delilden sonra varid olmuş olması durumunda ise artık nesih söz edilir. Bk. Serahsî, *Usûl*, 117.

²³ Bâbertî, *el-Înâye*, 3/206-208.

meşhur hadisle neshi caizdir.” demek olur. Zaten bu hususta herhangi bir tartışma yoktur. Özellikle de âyetin bir kere nesh edilmiş olma ihtimali söz konusuysa böyledir. Zira “İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadımlarla evlenmeyin.”²⁴ âyeti, “Bunların dışında kalanlarla evlenmek size helal kılındı.”²⁵ âyetinin umumunu nesh etmektedir. Burada nesh tekrar etmesin diye birinci âyetin ikinciden sonra nâzil olduğu takdir edilmiştir. Şu hâlde aynı âyetin birbirinin hısımlı olan iki kadını nikâhta birleştirmeye cevaz veren hükmünün, meşhur hadisle de nesh edilmiş olması mümkündür.²⁶

Hanefiler, mütevatir veya meşhur hadislerin Kitab’a ziyadede bulunmasını bir nesh olarak görmektedirler. Bu durum, Kitab’ın mutlakının hadisle takyit edilmesinin kastedilmesi itibariyle özel bir nesh türü olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷ Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere Mergînânî’nin meseleyi Kitab’a ziyade olarak açıklaması, itiraza sebep olmuştur. Bâbertî, Hanefilerde nass üzerine ziyadenin nesh kabul edilmesi sebebiyle, Mergînânî’nin ‘Kitab’a ziyade’ ifadesinin mutlak manada nesh anlamında olduğunu belirtmiştir. Böylece bu meselede meşhur hadisin Kitab’ı nesh etmesi durumunun gerçekleştiğini ortaya koymuştur.

2.3. Nassın Muhtemel Olduğu Manayı Haber-i Vahidin Beyân Etmesi

Haber-i vahidin hüccet olarak kabul edilmesi ve onunla amel edilmesi konusunda genel olarak üç farklı yaklaşımın olduğu belirtilmektedir. Bunlardan birincisi onu dinde hiçbir şekilde hüccet olarak görmez, ikincisi onun ilm-i yakîn ifade ettiğini benimserken, üçüncüsü de ilm-i yakîn ifade etmemekle beraber din işlerinde amel edilecek bir hüccet olarak kabul etmektedir. Serahsî, üçüncü yaklaşımın Hanefilerce benimsendiğini ifade ederken; ona göre birinci ve ikinci görüşler konu hakkındaki ifrat ve tefrit yaklaşımlardır.²⁸ Bu tutumun bir gereği olarak; bir haber-i vahid ile Kitab’ın karşı karşıya bulunması durumunda, Hanefiler Kitab’ın hükmünün değişmeyeceği şekilde her ikisiyle de amel ederler.²⁹ Dolayısıyla haber-i vahid, nassa ziyadede bulunmak gibi bir yolla Kitap’taki hükmün değişmesine yol açmayacağı bir sınıra kadar, esas alınmaya ve amel edilmeye medardır.

Hanefilerin haber-i vahide attığı önemi, Bâbertî’nin dile getirdiği bir kuralda görebiliriz. Buna göre haber-i vahid, nassın barındırması muhtemel olan bir manayı beyan etmek üzere gelebilir. Cihadın farziyet delilleri hakkındaki münakaşa bununla ilgilidir. Mergînânî, cihadın farz oluş delilleri arasında “Cihad, kıyamet gününe kadar geçerlidir.”³⁰ hadisini de zikretmektedir.³¹ Ancak bu delile, haber-i vahidin farziyet ifade edemeyeceği itirazı yöneltilmiştir. Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir: Haber-i vahid, kat’î bir delille teyid edildiği zaman farziyetin ona izafe edilmesi mümkündür. Bu hadis de “Savaşın.”³² âyeti ve konu hakkındaki icma ile teyid olunmaktadır.³³

Bâbertî verilen cevabın da eleştiriye açık olduğunu belirtmektedir. Ona göre kat’î delille teyid edilmiş olsa da haber-i vahide farziyetin nispet edilmesi kabul edilemez. Çünkü böyle bir durumda

²⁴ el-Bakara 2/221.

²⁵ en-Nisâ 4/24.

²⁶ Bâbertî, *el-İnâye*, 3/208; ayrıca bk. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *er-Rudûd ve'n-nukûd şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib*, thk. Dayfullâh b. Sâlih b. Avn el-Ömerî-Terhîb b. Rubey'ân ed-Düserî (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, 2005/1426), 2/260; Karataş, *Bâbertî'nin el-İnâye Adlı Eserinde Fıkıh Usûlü Tatbiki*, 155-156.

²⁷ Bk. Serahsî, *Usûl*, 351; Murat Şimşek, "Hanefî Fakihlerin Haber Anlayışlarının Bir Göstergesi Olarak Nass Üzerine Ziyade Meselesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 124; H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 292.

²⁸ Bk. Serahsî, *Usûl*, 249-258.

²⁹ Bk. Şâşî, *Usûl*, 30.

³⁰ Kaynaklarda “Cihad, Allah’ın beni peygamber olarak göndermesinden başlayıp ümmetinden son kişinin deccal ile savaşmasına kadar devam edecektir.” şeklinde geçen bu hadis için bk. Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 34; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, 3/377; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, 2/114.

³¹ Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/424.

³² et-Tevbe 9/36.

³³ Bâbertî, *el-İnâye*, 5/421-422.

farzîyet haber-i vahidle değil; o kat'î delille sabit olmuş olur. Burada şöyle denilebilir: Mergînânî, bu haber-i vahidi cihadın farzîyetine delalet ettiği için değil; bilakis kıyamete kadar devam edeceğini beyan için zikretmiştir. Zira kat'î delillerde bu hususa delalet eden herhangi bir şey yoktur. Haber-i vahidin ise nassın içermesi muhtemel olan bir konuyu beyan etmesi caizdir.³⁴

2.4. Âhâd Haberlerin Birbirine Muarazası

Yukarıda anlaşıldığı üzere Hanefî fıkında âhâd haberlerin önemi, diğer mezheplerinkinden daha az değildir. Kanaatimizce Hanefîlerin amel edilmeye medar olup olmamaları noktasında âhâd haberlerin kuvvet derecesini esas almaları, onların bu haberlere ehl-i hadis fakihlerinden daha az değer verdikleri anlamına gelmemektedir. Bu durum, belki onların ilmî ve teknik yöntemler dâhilinde daha seçici olduklarını gösterir. Bu gerçeği birçok meselede görmek mümkündür. Babertî'nin konuyla ilgili olarak değindiği hususlardan biri de âhâd haberlerin birbirine muarazasının mümkün olduğudur. Aşağıdaki mesele bunun örneğidir.

Müzdelife'de yatsı vaktinde akşam ve yatsı namazı cemedilinceye kadar hacıların akşam namazını kılmayıp ertelemesi gerekir. Bu yüzden İmam Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre Müzdelife yolunda tek başına akşam vaktinde akşam namazını kılmak caiz değildir. Eğer kılınacak olursa, fecir doğmadığı sürece iade edilmesi gerekir. Fecir doğduktan sonra ise iade düşer. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.), Müzdelife yolunda Üsâme b. Zeyd'e (r.a.) hitaben "*Namaza daha var.*"³⁵ buyurarak, akşam namazını vaktinden sonraya geciktirmek gerektiğine işaret etmiştir. Ancak bu istidlale karşı, âhâd haberlerden olan bu hadisin "*Şüphesiz namaz, müminlere vakitleri belirli bir farzdır.*"³⁶ âyetini iptal edemeyeceği itirazı yapılmıştır. Siğnâkî, itiraza mezkûr hadisin meşhur olduğunu; dolayısıyla onunla Kitaba ziyade yapılabileceğini belirterek cevap vermektedir. Bu açıklamayı nakleden ve tatmin edici bulmayan Bâbertî, farklı bir izahta bulunmuştur. Ona göre mezkûr âyette namaz vakitlerinin ayrı ayrı belirlenmesine dair kesin bir delalet yoktur. Âyet sadece namazın birtakım vakitlerinin olduğuna delalet etmektedir. Bu vakitlerin tayini ise ya Cibril'in (a.s.) haberiyle³⁷ ya başka âhâd haberlerle ya da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiiliyle sabit olmuştur. Bunlar da katiyet ifade etmez. Dolayısıyla takdim ve tehir noktasında bunlara başka bir haber-i vahidin muarız olması mümkündür. Ayrıca burada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiiliyle amel edilir. O (s.a.v.), Müzdelife'de akşam ile yatsı namazını cemetmiştir. Bu akşam namazının kaza olması mümkün değildir. Öyleyse o vaktin akşam namazının vakti olduğu belirlenmiş olur.³⁸

Yukarıda geçtiği üzere Hanefîler, âhâd haberler ile Kitab'a ziyade yapılamayacağı görüşündedirler. Onlar bu tür haberlerle amel ettikleri birçok konuda, bu görüşlerine aykırı davranma iddiası ile eleştiriye tabi tutulmuşlardır. Bu gibi durumlarda bazı Hanefî usûlcüler ilgili haberin meşhur olduğunu öne sürmüşlerdir. Ancak bu kez de Hanefîler, o haberin âhâd olduğu ve meşhur olmadığı belirtilerek ilzam edilmişlerdir. Bâbertî'nin itirazları giderici mahiyetteki bu izahları ise âhâd haberlerin, Hanefîler tarafından çeşitli açılardan değerlendirilmiş ve imkân ölçüsünde delil olarak kullanılmış olduğunu göstermektedir.

³⁴ Bâbertî, *el-Înâye*, 5/422; ayrıca bk. Karataş, *Babertî'nin el-Înâye Adlı Eserinde Fıkıh Usûlü Tatbiki*, 159-160.

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Hacc", 94; Müslim, "Hacc", 276; İbn Mâce, "Menâsik", 59; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 63; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, 3/71; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, 2/23.

³⁶ en-Nisâ 4/103.

³⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1995/1416), 3/339; Ebû Dâvûd, "Salât", 2; Tirmizî, "Salât", 1.

³⁸ Bâbertî, *el-Înâye*, 2/491-493; ayrıca bk. Karataş, *Babertî'nin el-Înâye Adlı Eserinde Fıkıh Usûlü Tatbiki*, 158-159. *et-Takrîr*'inde de Hanefî usûlcülerinin itiraza açık cevaplarını zikrettikten sonra kendi cevabını dile getirmiştir. Bk. Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî, *et-Takrîr li usûli Fahrilislâm el-Bezdevî*, thk. Abusselâm Subhî Hâmid (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1426/2005), 3/492.

2.5. Mutlakın Mahiyetle İlgili Bir Lafız Oluşu

Mutlak, delalet ettiği mahiyetin fertlerinden birini veya hepsini, ihata ve tayin etmeksizin ifade eden hâss bir lafız olarak tanımlanmıştır. Bunun mukabili olarak mukayyed ise, delalet ettiği fertlerden muayyen birini veya bir nevini ifade eden hâss lafızdır.³⁹

Bâbertî, mutlak lafız, vasıfları değil; zatı (mahiyeti) ilgilendiren lafız olarak tanımlamıştır. Yani mutlak, herhangi bir kayıt olmaksızın, bir şeyin hakikatine, sırf o şey olmasından dolayı delalet eden lafızdır.⁴⁰ Onun bu tanımı, esasen farklı birçok mutlak lafız tanımının ortak noktasını teşkil ederek mutlaklıktan asıl maksadın ne olduğunu net olarak ortaya koymaktadır. Bu tanımın önemi aşağıdaki meselede de görülecektir; ancak burada onu müşahhas hale getirmek için bir örnek vermek gerekir. Buna göre gerek galiz (cünüplük) gerekse hafif (abdestsizlik) olsun, hadesten taharetin gök, nehir, kaynak, kuyu ve deniz sularıyla yapılması caizdir. Zira âyette şöyle buyrulur: “Gökten temiz su indirdik.”⁴¹ Allah Teâlâ, bu âyette “su” lafzını mutlak olarak zikretmiştir. Mutlak su da onun (nehir, göl vs. suyu olması gibi) vasıflarıyla değil, mahiyetiyle (onu su yapan öz her ne ise onunla) ilgilidir. Dolayısıyla “su” isminin mutlakı, adı geçen sular için kullanılır. Âyetin, gökten indirilen suyun temiz olduğuna delalet ettiği ve yağmur dışındaki diğer suların gökten indirilmiş olmadığı söylenemez. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Görmedin mi, Allah gökten su indirdi de onu yeryüzündeki kaynaklara yerleştirdi”⁴², “O gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı.”⁴³

Bâbertî'nin mutlak lafızla ilgili yöneltilen itiraza verdiği cevaba gelince, ihramlı iken av hayvanını öldüren kimseye gereken ceza, İmam Ebû Hanife ve İmam Ebû Yusuf'a göre, av hayvanının öldürüldüğü veya buraya en yakın yerdeki kıymetidir. Bu kıymet adil iki kişi tarafından takdir edilir. Cezayı ödeyecek olan da bu kıymetle kurban satın alıp boğazlamak veya yoksulları doyurmak yahut oruç tutmak arasında muhayyerdir. Bu konudaki delil, *فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ* “(İçinizden kim bile bile av hayvanı öldürürse) öldürdüğü avın misli kadar ehlî hayvanlardan bir ceza vardır.”⁴⁴ âyetidir. Bu istidlalin izahına göre âyette “مثل / misl” kelimesi mutlak olarak kullanılmıştır. Mutlak olan misil (benzer, denk) ise hem şeklen hem de manen benzerlik demektir. Dolayısıyla “misl” kelimesi müşterek bir kelime olup her iki manası birden kastedilirse müşterekin umumu söz konusu olur ki bu caiz değildir. Ya da biri hakikat diğeri mecaz mana olup bu durumda hakikat ile mecaz mana cemedilmiş olur ki bu da caiz değildir. Öyleyse iki manasından birine yorumlamak gerekmektedir. Şekil benzerliği manasına yorarsak şeklen benzeri bulunmayan av hayvanları nassın dışında kalacaktır. Bu da nassı ilgili olduğu şer'î hükümde amel ettirmemek demektir. Şu hâlde “misl” lafız, manen benzerlik (kıymet) manasına yorulur. Çünkü bu, şeriatte bilinen bir şeydir. Nitekim kul haklarında da böyledir. Yahut manen benzerlik icma ile kastedilmiş olduğu için bu manaya hamledilir. Nitekim İmam Muhammed'e göre de şeklen benzeri olmayan bir av öldürüldüğünde ceza olarak kıymeti gerekir. Öyleyse manen benzerlik dışında bir mana kastedilmiş olamaz.⁴⁵

³⁹ el-Alâ' Muhammed b. Abdilhamîd el-Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*, thk. Muhammed Zeki Abdülber (Kahire: Mektebetü't-Türâs, 1412/1912), 260; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve Istilahatü Fıkhiyye*, 1/67; Abdulkerîm Zeydân, *el-Vecîz fi usûli'l-fikh* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1432/2011), 225; Şâban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 411.

⁴⁰ Bâbertî, *et-Takrîr*, 3/437. Bu tanımı yapan başka usûlcüler de vardır. Örnek olarak bk. el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/417; İbn Kemâl el-Hanefî Kemalpaşazâde, *Furûku'l-usûl*, thk. Muhammed b. Abdulazîz el-Mübârek (Beirut: Dâru İbn Hazm, 2009), 78; Bereketullâh b. Muhammed el-Leknevî, *Ahsenü'l-havâşî 'alâ usûli's-Şâşî (Usûlü's-Şâşî içinde)*, thk. Ebu'l-Hüseyn Abdulmecîd el-Merâdezhî el-Hâşî (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2011/1432), 35.

⁴¹ el-Furkân 25/48.

⁴² ez-Zümer 39/21.

⁴³ er-Ra'd 13/17. Bk. Bâbertî, *el-İnâye*, 1/74.

⁴⁴ el-Mâide 5/95.

⁴⁵ Bâbertî, *el-İnâye*, 3/67.

Benzer açıklamayı bir usûl eserinde de görebildiğimiz⁴⁶ bu istidlale şöyle bir itiraz yöneltilmiştir: Âyetteki misl kelimesi müşterek olmadığı gibi bir manasında hakikat diğerinde mecaz da değildir. Aksine mutlak bir lafızdır. Bu yüzden hem şeklen hem de manen benzer olanlar "misl" lafzının manasına dâhildir. Nitekim *فَمَنْ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ* "O hâlde kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın."⁴⁷ âyetinde de hem şeklen hem de manen benzer olanlar mefhumla dâhildir.⁴⁸

Bâbertî, yukarıdaki eleştiriye şu cevabı vermiştir: Mutlak ne nefy ne de ispat noktasında sıfatlarla değil; zat ile ilgili olan bir lafızdır. Dolayısıyla mutlak, sadece mahiyete delalet eden lafızdır. Bu da mutlakın muhtemel fertlerinden her birinin altında tahakkuk eder. Buna göre eğer "misl" kelimesi o manaya (şeklen benzerliğe) delalet etseydi, ceza olarak mesela deve kuşu karşılığında deve kuşu gerekecekti. Oysa böyle değildir. Bilakis bu kelime mutlak manasında örfî hakikat (ıstılah); mutlak dışındaki manada ise mecazdır. Burada da icma ile mecaz kast olunmuştur. Bu yüzden başka mana kast olunmuş olamaz. Bunun benzerini yukarıda zikredilen ve gaspla ilgili olan âyette de söylüyoruz. Gaspta gerekli olan asıl hükmün kıymet olduğu, malın kendisini geri vermenin ise kişiyi sorumluluktan kurtarıcı olduğu görüşünde olanlar açısından bu açıktır. Çünkü gasbın asıl hükmünün kastedilmiş olması evlâdır. Malın kendisini geri vermek ise "El, aldığımı geri verinceye kadar yükümlüdür."⁴⁹ hadisi ile sabit olmuştur. Gaspta gerekli olan asıl hükmün, malın kendisini geri vermek olduğu; kıymeti ödemenin ise sorumluluktan kurtarıcı olduğu görüşünde olanlar açısından da böyledir. Kıymet Kitapla sabit olmuş olur; malın kendisini geri vermek de hadisle sabit olmuş olur.⁵⁰

Bâbertî'nin bu açıklamasından anlaşılacağı üzere, benzerlik (mümaselet), iki şekilde olur: Birincisi misl-i sûrî (şeklen benzerlik), ikincisi misl-i manevîdir (manen benzerlik, kıymet). Dikkat edilirse her ikisi de benzerlik manasının sıfatıdır. İşte sıfat olduklarından dolayı her iki manayı da içerebilecek olan bir lafız (misl) mutlak olarak addedilemez. Çünkü mutlak, zat ve mahiyetle ilgili bir lafızdır. Buna göre bir mahiyetin çeşitli vasıflarını içeren bir lafız mutlak değildir. Öyleyse buradaki "misl" lafzı ya her iki manasıyla müşterek ya da bir manasında hakikat diğerinde mecaz olur. Şu hâlde "misl" kelimesi ile içerdiği iki manasından sadece biri kastedilmiş olabilir; her iki mana birden kastedilmiş olamaz.

2.6. Tahsis Görmüş Âmm Lafzın Zannî Delille Yeniden Tahsisi

Bilindiği gibi hâkim Hanefî usulünde âmm lafızların delaleti kat'îdir. Dolayısıyla tahsis olunmadıkça âmm lafzın hükmü, delalet ettiği fertlerin hepsi hakkında kesin olarak sabit olur. Ancak ilk kez tahsis olunan âmmın geri kalan fertlerine delaleti, artık kat'î değil zannî olur. Buna göre Kitap veya mütevatir sünnette yer alan bir âmm, ibtidaen haber-i vahid veya kıyas gibi zannî bir delille tahsis olunamazken, kat'î bir delille bir kez tahsis edilince; artık bu âmm lafzın zannî delillerle ikinci kez tahsisi mümkün olmaktadır. Diğer taraftan âmmın tahsisinde önemli kurallardan biri de tahsis eden delilin (muhasıs), âmm ile beraber varit olmuş olması (mukarin olması) ve bulunduğu kelimadan ayrı olmasıdır (müstakil olması).⁵¹ Aşağıda bu kurallarla ilgili iki örnek ve yapılan itirazlara Bâbertî'nin cevapları zikredilecektir.

⁴⁶ Bk. Şâşî, *Usûl*, 44-45.

⁴⁷ el-Bakara 2/194.

⁴⁸ Bâbertî, *el-Înâye*, 3/67-68.

⁴⁹ Ebû Dâvûd, "Büyü", 90; Tirmizî, "Buyû", 39; İbn Mâce, "Sadakât", 5; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, 4/167; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, 2/200.

⁵⁰ Bâbertî, *el-Înâye*, 3/68; ayrıca bk. Karataş, *Babertî'nin el-Înâye Adlı Eserinde Fıkıh Usûlü Tatbiki*, 58-60.

⁵¹ Serahsî, *Usûl*, 105-106; Şâşî, *Usûl*, 28-33; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye*, 70-71; Şâban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 457-461.

Bir kimse dârülharpte zina eder de sonra dönüp dârülişlâmda bunu ikrar ederse, ona had uygulanmaz. Çünkü hadis-i şerifte; “*Dârülharpte hadler uygulanmaz.*”⁵² buyrulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu ifadeyle hissî (vakıa) olarak hakikî manada had uygulamanın olmayacağını kastetmemiştir. Zira devlet başkanının velâyeti olmadığından, dârülharpte had uygulanmasının gerçekleşmeyeceğini herkes bilir. Söz konusu had cezasının uygulanmamasından kasıt, haddin dârülharpte vacip olmamasıdır. Bu şekilde izah edilen istidlale bir itiraz yöneltilmiştir. Buna göre hadis, “*Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.*”⁵³ âyetine muarızdır; dolayısıyla kabul edilemez. *el-Hidâye* şârihleri ise bu itiraza şöyle cevap vermişlerdir: Şüphe bulunan durumlar, bu âyetten tahsis edilmiştir. Bu yüzden tahsisten sonra âyetin haber-i vahid veya kıyasla tahsise uğraması mümkündür. Çünkü artık kat’î bir hüccet değildir. Şârihler bu cevapta mutabık kalmışlardır.⁵⁴

Bâbertî, usûl kuralları açısından bu cevabın da eleştiriye tabi tutulduğunu belirtmiştir. Bu eleştiriye göre ancak mukarin bir lafızla tahsisi yapıldıktan sonra bir âmm lafzın haber-i vahid veya kıyas ile tahsisi sahih olur. Âyette ise mukarin bir lafızla tahsis söz konusu değildir. Bâbertî’ye göre şüpheli durumlarda had cezasının düşeceğini bildiren haberler bu âyeti tahsis edici olamaz; fakat âyet mukarin bir lafızla tahsise uğramıştır. Şöyle ki âyette geçen “*كل واحد منهما / O ikisinden her birine*” ifadesindeki zamir zina eden erkek ve zina eden kadına dönmektedir. Zina ise herhangi bir mülkiyet veya mülkiyet şüphesi olmaksızın bir erkeğin bir kadınla ön taraftan cinsel ilişkide bulunmasıdır. Buna göre erkek olmayan, bu âyetin dışında kalmış, dolayısıyla âyet mukarin bir lafızla tahsise uğramış olur. Mukarin bir lafızla tahsise uğrayan âyet ise mezkûr hadiste olduğu gibi, bundan sonra haber-i vahid veya kıyasla tahsis edilebilir.⁵⁵

Yukarıdaki istidlal, had cezası gerektiren bir zina suçundan söz edebilmek için âyette, bu fiili irtikab eden tarafların farklı cinsler olması gerektiğine vurgu bulunduğunu göstermektedir. Bu bakış açısı ile bakıldığında, aynı cinsten olan iki kişinin bu fiili yapmaları (eşcinsellik), âyetteki hükmün hâricinde kalmış olacaktır. Daha açık bir ifadeyle lezbiyenlik veya livata gibi bir suçun cezası tahsis edilmek suretiyle; âyet sadece erkek ile kadın arasındaki nikâhsız birleşmenin had cezası gerektiren bir suç olmasına münhasır kalır. Zina eylemi şer’î istilahta erkekle kadın arasındaki cinsel birleşme şeklinde tanımlandığı takdirde, yukarıda sözü edilen tahsis yerinde olur. Nitekim Hanefî fıkhında zina bu şekilde tanımlanmakta ve livata, zina haddi değil, tazir cezası gerektiren bir suç olarak görülmektedir.⁵⁶

Zikredeceğimiz ikinci örnek, İmam Ebû Hanîfe ve İmam Ebû Yusuf’a göre gayr-ı menkul bir malın, kabzedilmeden önce satılabileceği meselesidir. Çünkü bey’in rüknü (icap-kabul) bâliğ, akıllı ve hacr altında olmayan ehlinden ve mahallinde sadır olmuştur. Nitekim akar, mülk edinilen bir mahaldir. Bu, bey’in caiz olmasını gerektirir. Diğer yandan herhangi bir mâni de (garar vb.) bulunmamaktadır. Zira akarda telef olma durumları nadir olduğundan, akdin infisah edilme kararı gibi yasaklanmış olan bir durum gayr-ı menkul mallarda söz konusu olmaz. “*Hz. Peygamber (s.a.v.) kabzedilmeyen şeyin satımını yasakladı.*”⁵⁷ hadisi de esasen bu infisah kararı ile talil edilmiştir. Dolayısıyla akar, hadisin hükmüne dâhil olmaz. Ancak bu istidlale itiraz edilmiştir. Buna göre hadiste âmm bir ifade kullanılmıştır. Öyleyse nass mevcut olmasına rağmen burada talil yapılmıştır. İnfisah

⁵² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/178; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, 3/343; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, 2/104.

⁵³ en-Nür 24/2. الرَّائِيَةُ وَالرَّائِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

⁵⁴ Bâbertî, *el-İnâye*, 5/253-254.

⁵⁵ Bâbertî, *el-İnâye*, 5/254; ayrıca bk. Karataş, *Bâbertî'nin el-İnâye Adlı Eserinde Fıkıh Usûlü Tatbiki*, 79-80; benzer bir örnek için bk. Bâbertî, *el-İnâye*, 5/432-433.

⁵⁶ Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/388, 391.

⁵⁷ Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, 4/32.

gararı ile talil edilmesi, umum ifadeli bir nassın manasını kıyas yoluyla daraltacağından makbul değildir. Bu itiraza verilen cevap ise şöyledir: Buradaki âmm lafız tahsis görmüştür. Nitekim kabzetmeden önce semen ve mehir üzerinde de tasarrufta bulunmanın caiz olduğu konusunda icma vardır. Şu hâlde bu tür bir âmmın kıyas ile tahsisi caiz olur. Bu yüzden hadis, menkul mallara hamledilir. Ancak bu cevap da itiraza açıktır. Şöyle ki mezkûr hadisteki yasa, Hakîm b. Hizâm hadisinin⁵⁸ delaletiyle, satın alınmış, ama henüz kabz olunmamış bir şeyin satımı ile ilgilidir. Hadisin, mülk edinme sebeplerinden herhangi biriyle sabit olan mal varlığından kabz olunmamış bir şeyi satmayı yasakladığı kabul edilse bile, icma tahsis etmeye elverişli değildir. İcmanın böyle bir yetkisi kabul edilse bile; tahsis, bir şeyi içirme ihtimalinden sonra o şeyin âmma dâhil olmadığını beyan etmektir. Hadis, infisah kararı ile talil edilince, kendisinde bu kararın bulunmadığı şeyleri içirme ihtimali kalmaz. Çünkü bir şeyin, kendisine zıt olan şeyi ferdî olarak içirme ihtimali bulunmaz.⁵⁹

Bâbertî, yukarıdaki itirazlara mahal bırakmayacak şekilde özgün bir izah ile meseleye açıklık getirmiştir. Ona göre asıl olan hem menkul hem de gayr-ı menkul şeylerin kabz edilmeden önce satılmasının caiz olmasıdır. Çünkü "*Allah alış-verişi helal kıldı.*"⁶⁰ âyeti umum ifade etmektedir. Ancak bu âyetin umumu, hemen devamında yer alan "*Faizi ise haram kıldı.*" ifadesindeki müstakil ve mukarin delille tahsis edilmiştir. Tahsis edilmiş âmmın haber-i vahid ile tahsisi caizdir. Bu haber-i vahid ise mezkûr "*Hz. Peygamber (s.a.v.) kabz olunmayan şeyin satımını yasakladı.*" hadisidir. Bu hadis, ya infisah kararı ile talil edilmiştir ya da böyle değildir. Eğer talil edilmişse istenen sonuca ulaşılmıştır; yani hadis akarı içermez. Şâyet talil edilmemişse, bu hadis ile hem "*Hz. Peygamber (s.a.v.) garar satışını yasakladı.*"⁶¹ hadisi arasında hem de kabz olunmayan şeyin satımına cevaz veren hadisler arasında tearuz vaki olur. Bu durum, hadisleri terk etmeyi gerektirir. Öyleyse hadisler arasında tevfiği sağlayacağından, hadisi infisah kararı ile talil edilmiş saymak, onu amel ettirmek demektir. Amel ettirmenin gerekliliği ise aşikârdır. Bu hadis nasıl akarı içermiyorsa; mehir ve muhalaa bedelini de içermez. Yine bedeli ödenmiş bir malın kabzdan önce telef olması ile infisah eden akit, bu hadisi tahsis etmiş sayılır.⁶²

Her iki örnekte de Hanefîler, müstakil ve mukarin bir muhassıs ile ilk defa tahsis edilen âmm lafzın ikinci kez zannî delil ile tahsis edilmesinin mümkün olduğu şeklindeki kurallarına aykırı bir sonuca ulaşmakla eleştirilmişlerdir. İtirazlara verilen cevapların da eleştiriye açık olduğunu vurgulayan Bâbertî, örneklerdeki nassların aslında müstakil ve mukarin muhassıslar ile tahsis edildiğini göstermiştir. Dolayısıyla bu nassların artık ikinci defa âhâd hadisle veya kıyasla tahsis edilmiş olduğunu ortaya koymuş ve kurala aykırı bir istidlalin söz konusu olmadığını açıklamıştır.

2.7. Zahirin İtibara Alınacağı Mahal

"الظاهر يكفي للدفع لا للاستحقاق / Zahir, istihkak için delil olmaz; ancak def için yeterli bir delil olabilir." kuralı Hanefî usûlünde bilinen kurallardandır. Bunun anlamı, mevcut durumun (zahir) bir hususu temelden ispat edebilecek (istihkak) güçte olmayışıdır. Ancak bir delille önceden sabit olmuş bir husus hakkında şüphe meydana geldiğinde; mevcut durum bu şüpheyi giderici (def) bir delil olarak

⁵⁸ Hakîm b. Hizâm hadisinden kasıt, şu hadistir: "*Bir şey satın aldığımda; kabzetmedikçe onu satma.*" Bazı lafız farklılıklarıyla birlikte bk. Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî en-Nesaî, *Sünen*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986/1406), "Büyü", 44; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/510-511; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, 4/32.

⁵⁹ Bâbertî, *el-Înâye*, 6/474-476.

⁶⁰ el-Bakara 2/275.

⁶¹ Mâlik b. Enes, "Büyü", 75; Ebû Dâvûd, "Büyü", 25; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/500; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/493; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, 4/40; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, 2/149.

⁶² Bâbertî, *el-Înâye*, 6/476; ayrıca bk. Karataş, *Bâbertî'nin el-Înâye Adh Eserinde Fıkıh Usûlî Tatbiki*, 80-81.

kullanılabilir.⁶³ İstihâb da bir nevi zahir olduğu için Hanefiler onu da istihkak için değil de ancak def için kullanılabilir bir delil olarak görürler.⁶⁴ Kerhî (ö. 340/952) bu kaideyi “Zahir, istihkakı defeder; ama onu gerektirmez.” şeklinde ifade etmiştir.⁶⁵ Bu kuralın ihlal edildiğine dair yapılan itiraz ve Babertî'nin cevabı aşağıdaki meselede zikredilmiştir.

İmam Ebû Hanife'ye göre hâkim, hadler ve kısas hâricinde Müslüman şahidin görünürdeki (zahir) adalet vasfı ile yetinir; hasım itiraz etmediği sürece şahitlerin durumlarını sormaz. Çünkü bir Müslümanda zahir olan, onun dinen haram kılınmış bir şeyden kaçınmasıdır. Zahir de yeterli bir delildir. Yalnız bu meseleye şu itiraz yapılmıştır: Zahir, istihkak için değil; def için yeterli bir delildir. Oysa burada davacı (müddeî), beyyine (şahit) getirmek sûretiyle dava ettiği şeyde hak sahibi olduğunu (istihkakını) ispat etmiştir.⁶⁶

Mezkûr itiraza iki şekilde cevap verilmiştir. Birincisi, kesin durumu anlamının mümkün olmamasıdır. Yani eğer hâkim zahir ile yetinmeseydi, şahitlerin tezkiyesi gerekecekti. Şahidin adil olduğunu bildiren tezkiye edici kişinin (müzekkî) sözünü kabul etmek de yine zahir ile amel etmek demektir. Çünkü bu kez zahir, müzekkînin “şahit doğru söyledi” sözüdür. Bu söz, hâkimin zahiren adaletiyle yetinmesi gibidir ve bu bir kısır döngüdür. İtiraza verilen ikinci cevap ise Bâbertî'ye aittir. Ona göre burada istihkak için değil, ortadan kaldırmak (def) için zahire itibar edilmiştir. Şöyle ki davacının davası ile hasmın bu davayı inkâr etmesi tearuz etmiştir. Aynı şekilde şahitlerin şehadetiyle hasmın zimmetinin dava edilen suçtan beri olması da tearuz etmiştir. İşte zahiren şahitlerde bulunan adalet ile hasmın zimmetinin şahitliğe muarız olması ortadan kalkmış olur. Dolayısıyla zahir, def için olmuş olur.⁶⁷

2.8. Delillerin Teâruzu Durumunda İzlenecek Yöntem

Kuvvet yönünden birbirine eşit olan iki delilin aynı mesele hakkında ve aynı zamanda varit olup birinin, diğerinin gerektirdiğinin tersini gerektirmesi durumuna teâruz denmektedir.⁶⁸ Usûl ilminde bilindiği üzere bu şekilde bir teâruz gerçekleştiğinde, delillerin tarihsel olarak geliş sıralarının bilinip bilinmemesi ve benzeri şartlara göre neshe karar verilir veya delillerden birini tercih ya da ikisi arasında tevfiik yapılır. Bunların mümkün olmaması durumunda ise, teâruz iki âyet arasında gerçekleşmişse Sünnet'e, iki Sünnet arasındaki teâruzda da sahabe kavline ve kıyasa başvurulur.⁶⁹ Teâruz durumunda takip edilen sıranın şer'î deliller arasındaki sıralamaya uygun olması, delillerin kuvvetinin esas alınması gerektiğini göstermektedir.

Yukarıda verilen sıralamanın tersinin takip edildiği durumlar da olmuştur. Yani iki delil teâruz ettiğinde bir sonraki delile müracaat etme yerine, bir önceki delile başvurulabilmiştir. Zikredeceğimiz iki meselede görülen bu yaklaşımı Bâbertî doğru bulmamaktadır. Buna göre, sehiv secdelerinin namazı selamladıktan sonra veya selamdan önce yapılması hususunda Hz. Peygamber (s.a.v.)'den bir kavil ve birbirine teâruz eden iki fiil rivâyet edilmiştir. Teâruz arz eden fiiller şunlardır: “Hz. Peygamber (s.a.v.) sehiv sebebiyle selamdan önce secde yaptı.”⁷⁰ “Hz. Peygamber (s.a.v.) selamdan sonra iki

⁶³ Bk. Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 127.

⁶⁴ Şâşî, *Usûl*, 306-308; Muhammed Mustafa Zuhaylî, *el-Kavâidü'l-fikhiyye ve tatbikâtuha fi'l-mezâhibi'l-erbaa* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2006/1427), 1/133; Abdulvehhâb Hallâf, *İlmu usûli'l-fikh* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2003/1423), 104.

⁶⁵ Ebü'l-Hasen Ubeydullâh b. el-Hüseyn el-Kerhî, *er-Risâle (Tesisü'n-nazar ile birlikte)*, thk. Mustafa Muhammed el-Kabbânî ed-Dimaşkî (İstanbul: Eda Nesriyat, 1990), 161.

⁶⁶ Bâbertî, *el-Înâye*, 7/351.

⁶⁷ Bâbertî, *el-Înâye*, 7/351; ayrıca bk. Karataş, *Babertî'nin el-Înâye Adlı Eserinde Fıkıh Usulü Tatbiki*, 208-209.

⁶⁸ Serahsî, *Usûl*, 300; Seydişehrî, *Fıkıh Usulü*, 238.

⁶⁹ Serahsî, *Usûl*, 300-301; Şâşî, *Usûl*, 234-235; Seydişehrî, *Fıkıh Usulü*, 238-239.

⁷⁰ Zeylai, *Nasbu'r-râye*, 2/166-167; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, 1/206.

sehv secdesi yaptı."⁷¹ Kavli ise şöyledir: "Her sehv için selamdan sonra iki secde yapılır."⁷² Hanefilere göre sehv secdeleri selamdan sonra yapılır. Mergînânî'nin ifadesine göre bu hükmün sebebi, rivâyet edilen iki fiilin tearuz etmesi sonucunda kavle müracaat edilmesidir.⁷³ Ancak bu istidlale itiraz edilmiştir. Çünkü normal şartlarda iki delil tearuz edince sonraki delile gidilirken, burada önceki delile (kavle) gidilmiş oldu. Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir: Tearuz durumunda sonraki delile gitme, daha üst bir delil olmadığında söz konusu olur. Daha üstte bir delil varsa, bu durumda ona (kavle) başvurulur. Fakat Bâbertî itiraza karşı verilen bu cevabın bütün usûlcülerin kabul ettikleri esasa aykırı olduğunu vurgulamıştır.⁷⁴

Ganimetlerin taksiminde İmam Ebû Hanife'ye göre atlıya iki, yayaya bir hisse verilirken, imameyne göre atlıya üç hisse verilir. İmameynin delili, İbn Ömer'den (r.a) rivâyet edilen "Hz. Peygamber (s.a.v.) atlıya üç, yayaya bir hisse verdi."⁷⁵ hadisidir. İmam Ebû Hanife'nin delili ise İbn Abbas'tan (r.a) rivâyet edilen "Hz. Peygamber (s.a.v.) atlıya iki, yayaya bir hisse verirdi."⁷⁶ hadisidir. Ayrıca bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: "Atluya iki, yayaya bir hisse vardır."⁷⁷ Mergînânî bu delilleri naklettikten sonra "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiilleri tearuz ettiği için daha üstteki delile, yani kavline müracaat edilir."⁷⁸ demektedir. Bâbertî ise usûl kaidelerine aykırı olan bu istidlal şeklini eleştirmektedir. Zira kurala göre iki delil tearuz eder de tevfiik ve tercih mümkün olmazsa, öncesine değil, sonrasına müracaat edilir. Hâlbuki Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kavli fiilinden daha kuvvetli olmasına rağmen; Mergînânî burada iki fiilin teâruz etmesi durumunda kavle müracaat edileceğini ifade etmiştir. Bu gibi durumlarda bilinen yöntem, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kavliyle istidlal etmek ve şöyle demek olmalıdır: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiili, kavline muarız olamaz; zira O'nun (s.a.v.) kavli, ittifakla fiilinden daha kuvvetlidir.⁷⁹

Görüldüğü üzere Bâbertî, zayıf olan delillerin teâruz etmesi durumunda daha kuvvetli olan delile başvurulması şeklindeki istidlalinden dolayı bu örneklerde Mergînânî'yi eleştirmektedir. Bu eleştirisinden anlaşıldığına göre aslında o, burada tearuz olduğunu kabul etmemektedir. Zira daha kuvvetli bir delil varken; daha zayıf olan delillerin tearuz etmesi söz konusu edilemez. Diğer bir ifadeyle daha üst bir delil, bir meselenin hükmünü belirlemişken daha alttaki delillerin teâruzuna bakılmaz.

Sonuç

Bâbertî'nin, usûl kaidelerinin nasslara tatbik edilmesine yönelik şahsî ve özgün açıklamaları elbette çalışmada zikredilen örneklerden ibaret değildir. Burada sadece maksadı tahsil edecek miktarına değinilmiştir. Örneklerde görüldüğü üzere Babertî, bir taraftan diğer mezhep mensuplarının usûl noktasındaki itirazlarına cevap verirken, diğer taraftan gerek *el-Hidâye* sahibinin veya gerekse şarihlerinin yaptığı, benimsenmiş kurallara aykırı olan bazı usûlî açıklamaları tashih etmiştir. Nitekim tashih ettiği bu istidlal ve yaklaşımlar ya doğrudan itiraz görmüş ya da eleştiriye açık bir durumda bulunmaktadır. Bu örnekler Bâbertî'nin, fıkıh usûlü ilmine ve kaidelerine vakıf ve yeri geldiğinde bunları tatbik etmeye, işletmeye muktedir olduğunu göstermektedir. Kendi

⁷¹ Müslim, "Mesâcid", 95; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 136; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, 2/168; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, 1/207.

⁷² Ebû Dâvûd, "Salât", 200; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, 2/167; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, 1/207.

⁷³ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/89-90.

⁷⁴ Bâbertî, *el-Înâye*, 1/515-516; ayrıca bk. Karataş, *Babertî'nin el-Înâye Adlı Eserinde Fıkıh Usûlü Tatbiki*, 148-149.

⁷⁵ Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, 3/413; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, 2/122-123.

⁷⁶ Müslim, "Cihâd ve's-Siyer", 57; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 152; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, 3/417; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, 2/123.

⁷⁷ Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, 3/417; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, 2/123.

⁷⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/437.

⁷⁹ Bâbertî, *el-Înâye*, 5/480-481; ayrıca bk. Karataş, *Babertî'nin el-Înâye Adlı Eserinde Fıkıh Usûlü Tatbiki*, 149.

mezhebinin önde gelen âlimlerinin yaklaşımlarını tashih etmesi, aynı zamanda onun eleştirel bir bakış açısına sahip olduğunu da ortaya koymaktadır.

Öte yandan Bâbertî'nin özgün çıkarımları hem nazarî hem de amelî yönü olan usûl ilminin kaidelerinin mahir fıkıh âlimleri tarafından her zaman aktif olarak kullanıldığını ve işletilebildiğini göstermektedir. Klasik bir fıkıh metninin şerhi olması itibariyle *el-Înâye*, yeni içtihatlardan ziyade tahrîc yapılma ihtiyacının bulunduğu bir dönemde kaleme alınmıştır. Eserde, yöneltilen itirazlar ve bu itirazlara verilen cevaplarda usûl kurallarına yoğun bir şekilde atıfta bulunulması, günümüzde de bu kurallardan bağımsız bir tahrîc veya içtihat faaliyetinin hatalı olma ihtimalinin daha yüksek olacağına dair bir fikir vermektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995/1416.
- Apaydın, H. Yunus. "Klasik Fıkıh Usûlünün Yapısı ve İşlevi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 1 (2003), 9-28.
- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Aytekin, Arif. "Bâbertî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/377-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd. *el-Înâye şerhu'l-Hidâye (Fethu'l-kadîr ile birlikte)*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003/1424.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd. *et-Takrîr li usûli Fahrîlislâm el-Bezdevî*. thk. Abusselâm Subhî Hâmid. 8 Cilt. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1426/2005.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd. *er-Rudûd ve'n-nukûd şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib*. thk. Dayfullâh b. Sâlih b. Avn el-Ömerî-Terhîb b. Rubey'ân ed-Dûserî. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, 2005/1426.
- Bedir, Murtaza. *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-Horasânî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003/1424.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967.
- Buhârî, Alâüddîn Abdulazîz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahrî'l-İslâm el-Bezdevî*. thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Komisyon. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Cudey', Abdullah b. Yusuf. *Teyşîru ilmi usûli'l-fıkıh*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 4. Basım, 2006/1427.
- Çubukçu, Asri. "Ekmelüddîn Bâbertî, Hayatı ve Eserleri". *Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda-I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*. ed. Selçuk Coşkun. 15-21. Erzurum: Zafer Ofset, 2014.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabileli. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Hallâf, Abdulvehhâb. *İlmu usûli'l-fıkıh*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2003/1423.
- Hallâf, Abdulvehhâb. *İslam Teşrîi Tarihi*. çev. Talat Koçyiğit. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1970.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali. *ed-Dirâye fi tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*. thk. es-Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî. Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mie's-sâmine*. thk. İbrahim Sâlih. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1993.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fadl Zeynüddîn Kasım. *Tâcu't-terâcim*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbnü'n-Neccâr el-Hanbelî, Takıyyüddîn Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Fütühî. *Şerhu'l-Kevebi'l-münîr-el-Muhteberu'l-mübtaker şerhu'l-Muhtasar*. thk. Muhammed ez-Zuhaylî - Nezîh Hammâd. 4 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1997.
- Karataş, Fatih. *Babertî'nin el-Înâye Adlı Eserinde Fıkıh Usûlü Tatbiki*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifin terâcimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Kemaloğlu, İlhamî. *Ekmelüddîn Bâbertî-Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.
- Kemalpaşazâde, İbn Kemâl el-Hanefî. *Furûku'l-usûl*. thk. Muhammed b. Abdulazîz el-Mübârek. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009.
- Kerhî, Ebü'l-Hasen Ubeydullâh b. el-Hüseyn. *er-Risâle (Tesîsü'n-nazar ile birlikte)*. thk. Mustafa Muhammed el-Kabbânî ed-Dimaşkî. İstanbul: Eda Neşriyat, 1990.
- Köksal, Asım Cüneyd. *Fıkıh Usûlü'nün Mahiyeti ve Gayesi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Leknevî, Bereketullâh b. Muhammed. *Ahsenü'l-havâşî 'alâ usûli's-Şâşî (Usûlü's-Şâşî içinde)*. thk. Ebu'l-Hüseyn Abdulmecîd el-Merâdezhî el-Hâşî. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2. Basım, 2011/1432.
- Leknevî, Muhammed Abdulhay el-Hindî. *el-Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1998.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1406/1985.
- Mergînânî, Burhânuddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Ebîbekr el-Ferğânî *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Muhammed Adnân Dervîş. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Nesaî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî. *Sünen*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1986/1406.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Alimleri*. Ankara: TDV Yayinevi, 2. Basım, 2006.
- Schacht, Joseph. *İslam Hukukuna Giriş*. çev. Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener. Ankara: Otto, 2018.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1426/2005.
- Seydişehrî, İbnü'l-Emîn Mahmud Esad. *Fıkıh Usûlü Telhîs-u Usûl-i Fıkıh*. sad. Talha Alp vd. İstanbul: Yasin Yayinevi, 2008.
- Şâban, Zekiyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları -Usûlü'l-Fıkıh-*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 30. Basım, 2018.
- Şâşî, Nizâmuddîn. *Usûlü's-Şâşî*. thk. Ebu'l-Hüseyn Abdulmecîd el-Merâdezhî el-Hâşî. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2. Basım, 1432/2011.

- Şimşek, Murat. "Hanefî Fakihlerin Haber Anlayışlarının Bir Göstergesi Olarak Nass Üzerine Ziyade Meselesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 103-130.
- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fi mevduâtî'l-ulûm*. thk. Kâmil Kâmil Bekrî-Abdulvehhâb Ebu'n-Nûr. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, ts.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 6. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Üsmendî, el-Alâ' Muhammed b. Abdilhamîd. *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*. thk. Muhammed Zeki Abdülber. Kahire: Mektebetü't-Türâs, 1412/1912)
- Yaman, Ahmet. "Fıkıh Usûlü İşlevini Tamamladı mı?". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/57 (2019), 25-46. 10.15370/maruifd.679183
- Yavuz, Yunus Vehbi. "Ekmeleddîn Bâbertî'nin 'el-İnâye ale'l-Hidâye' Adlı Eseri". *Ekmeliüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda-I. Ekmeliüddîn Bâbertî Sempozyumu*. ed. Selçuk Coşkun. 463/494. Erzurum: Zafer Ofset, 1993.
- Zeydân, Abdulkerîm. *el-Vecîz fi usûli'l-fikh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1432/2011.
- Zeylaî, Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf. *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye mea hâşiyetihi Buğyetü'l-elmaî fi tahrîci'z-Zeylaî*. thk. Muhammed Avvâme. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997.
- Zuhaylî, Muhammed Mustafa. *el-Kavâidü'l-fıkhiyye ve tatbikâtuhâ fi'l-mezâhibi'l-erbaa*. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2006/1427.